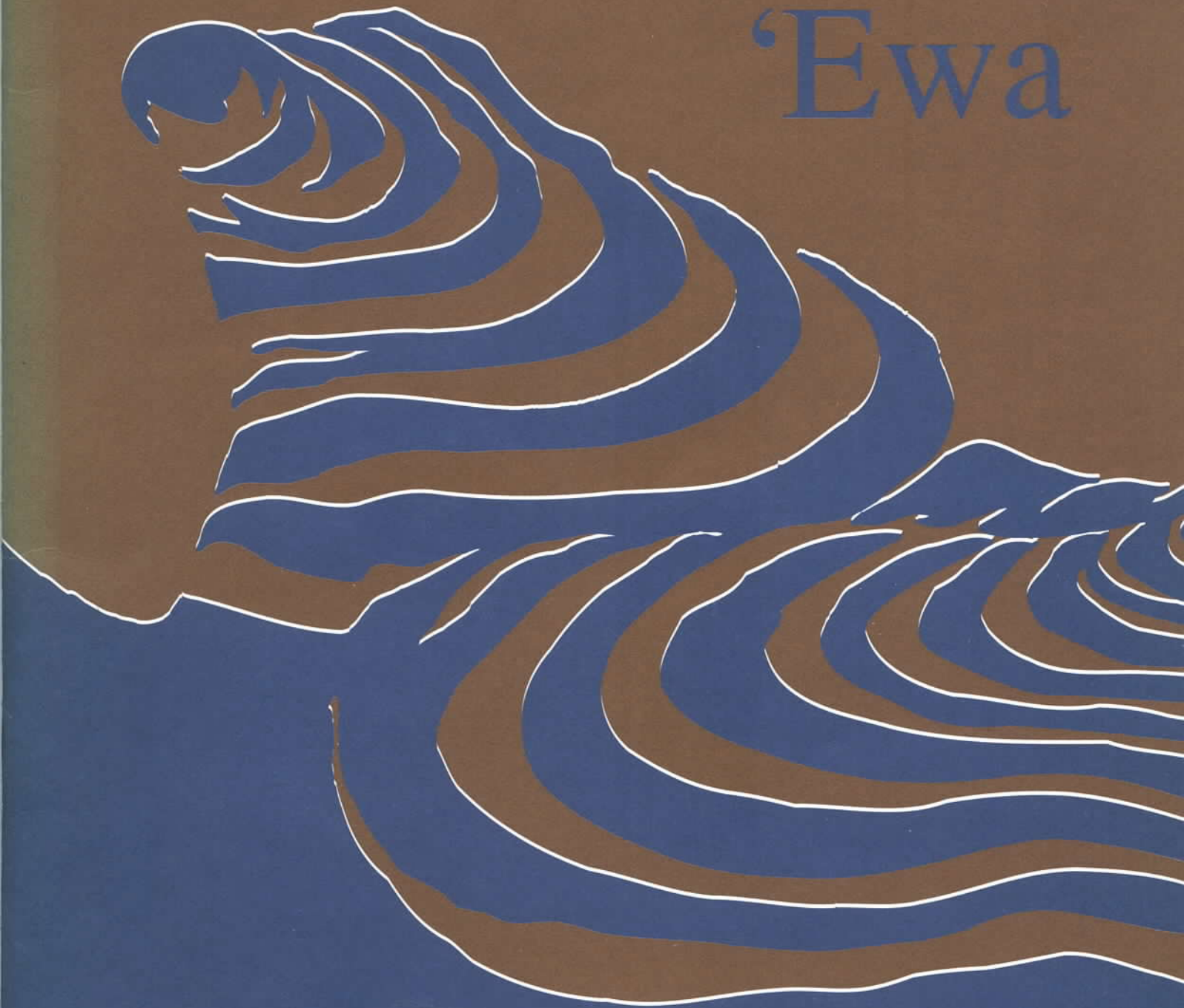
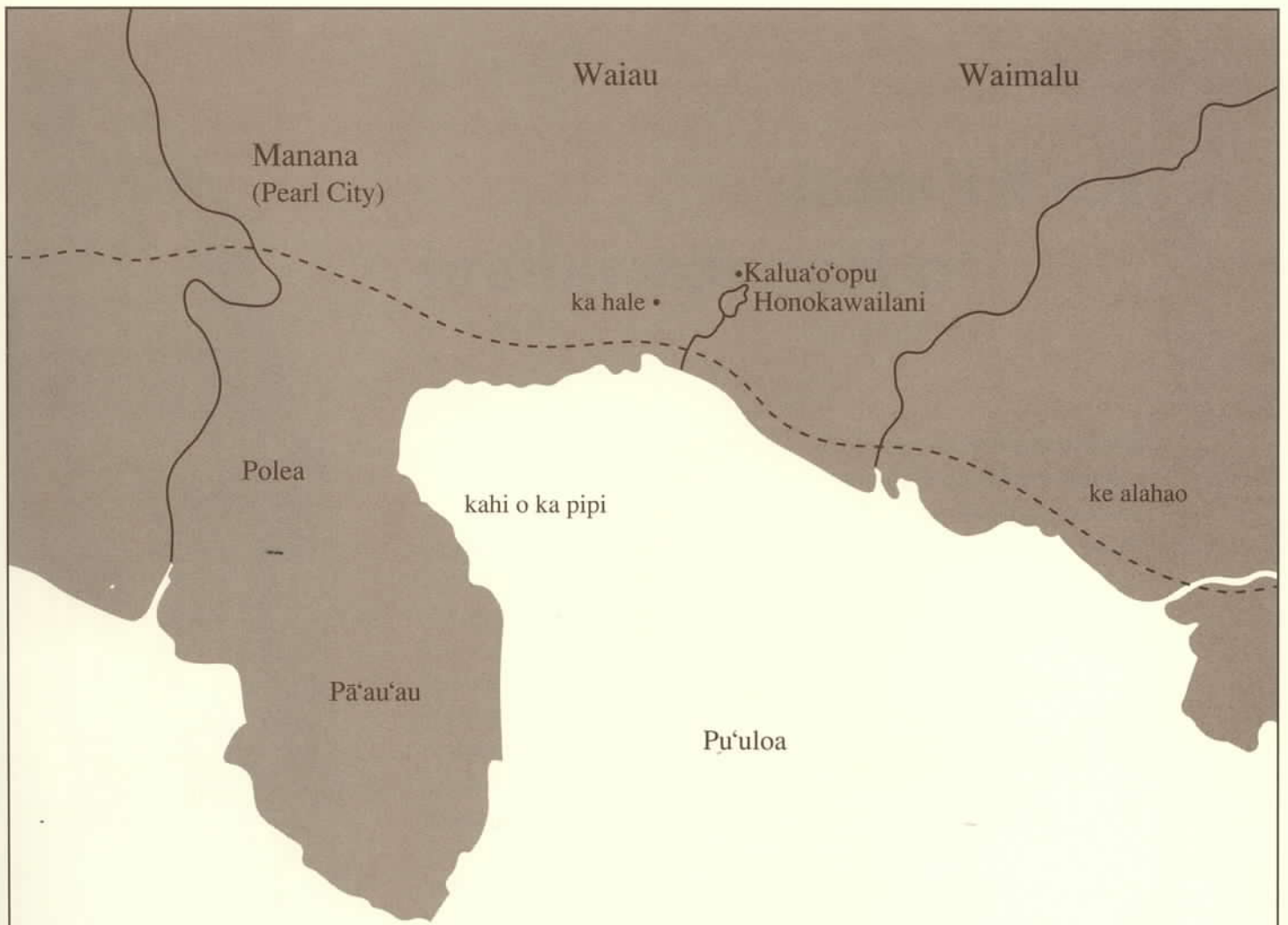

Lei
Momi
o
'Ewa

**Lei
Momi
o
'Ewa**

Nā Mo'olelo

Ke Ki'owai 'o Honokawailani	6
He Mana ka Pule a ka Hawai'i	10
Nā Pāpā'i o nā 'Ewa	14
Nā 'Ōlelo A'o o ka Wā Kamali'i	18
Ka I'a Hāmau Leo o 'Ewa	20
Kalua'o'opu	24

Ke Ki'owai 'o Honokawailani

He kupa kēia wahi mea kākau no kēlā 'āina 'o 'Ewa i 'ōlelo 'ia no laila mai kā ka Maka 'Ewa'ewa. Akā hū a'ela ko'u aloha no nā kūpuna a me nā makamaka i hala, i hō'alo iki 'ole ko lākou mau maka i kahi 'ē ke hiki mai ka malihini, a i hō'ike mai i ke ākea i ko lākou mau pu'uwai hāmama i piha palena 'ole ho'i me ke aloha.

Ho'okahi mea ho'omana'o a aloha ho'i ke no'ono'o a'e 'oiai ke pa'apū nei kēia po'ohina me nā oho kākā'ikahi i ho'okoe 'ia mai e ke au o ka manawa, 'o ia ho'i, 'o ke kahi mau 'ana mai o ko'u kupuna wahine me ke kahi makali'i i ko'u lauoho i ho'oulu 'ia a lō'ihi a me kona hamo pū 'ana mai i ka 'aila niu. Ua 'ane'ane nō ho'i ko'u lauoho e pili aku ma ko'u mau ku'eku'e wāwae i ia manawa.

Ma kekahi o kēia ho'okāhiko 'ana i ko'u lauoho i ha'i walewaha mai ai ke kupuna e pili ana i kekahi kaikamahine o ko lākou au nona ka lauoho i luhe iho a hiki loa aku i kona mau wāwae, a i ho'ohinuhinu 'ia nō ho'i me ka

'aila niu i hō'a'ala 'ia me ka wai 'ala. Wahi a ke kupuna, he lua 'ole ka u'i o kēia wahine 'ōpio, a ua lohea 'ia kona kūlana wahine u'i mai kekahi kapa a kekahi kapa aku o 'Ewa.

Ma uka aku o ko mākou kauhale (i kēia wā, ma uka aku ho'i o ka hale uila o ka Hawaiian Electric Company) he wahi ki'owai i kapa 'ia 'o Honokawailani. Ua ho'opiha mau 'ia kēia ki'owai i ka wai mai lalo mai o ka honua. I ka wā kai piha, pi'i pū ka wai maoli o Honokawailani e like me ka pi'i 'ana o ke kai a hū nō ka wai o ua ki'owai nei a kahe hou aku i kai ma kekahi muliwai li'ilii'i. He uliuli ua wai nei a ua ho'oaniani 'ia i ka pā 'ana iho o ka lā. Ua uluāhewa 'ia nō ho'i kēia ki'owai e ka pua lilialanawai ma nā 'ao'ao a pau a i 'ō a i 'ane'i ona. He uluwehi maoli ke 'ike aku.

'O ke kahua hui a launa pū nō ho'i kēia o nā po'e 'ōpio mai Waimalu a hiki i Manana i ko'u wā e kamali'i ana. Ma Honokawailani nō lākou e 'au'au ai a e pā'ani ai i loko o

ka wai. A he mea ma'amau
ka pe'e 'ana o nā kamali'i
li'ili'i ma ka nāhelehele o ka
'ao'ao o ke ki'owai e hākilo
aku i ka hana a nā 'ōpio i
'ākoakoa mai.

Aia nō kēlā ki'owai ma laila i
kēia lā e waiho nei ma ke
'ano he kiahō'omana'o no ia
mau lā. Eia na'e, 'a'ole ho'i 'o
ia me kona kūlana u'i i loa'a
iā ia i ia mau lā o mākou a i
nā makahiki lō'ihi ho'i paha
ma mua o ko'u ho'okumu 'ia
'ana. I kēia manawa, ua
pa'apū i ka honohono a me nā
nāhelehele like 'ole. Aloha
nō ke no'ono'o a'e.

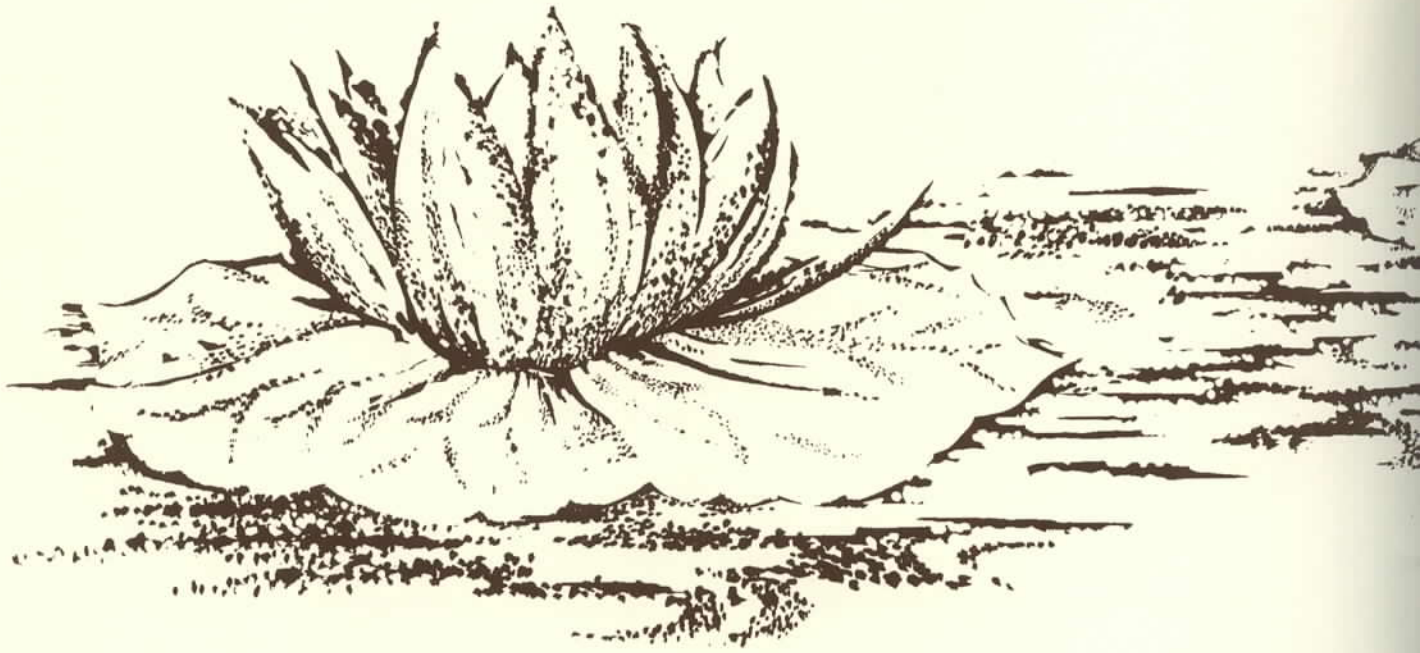
A no kēia ki'owai nō ho'i 'o
Honokawailani ka mo'olelo i
pa'a ma ko'u na'au no kēia
mau makahiki lō'ihi. 'O ka
mo'olelo nō ho'i ia i ha'i 'ia
mai e ke kupuna e pili ana i
ke kaikamahine me ka lauoho
lō'ihi.

I kekahi lā, wahi a ke
kupuna, ua ha'alele ua
kaikamahine 'ōpio nei i kona
'ohana a hele akula me kona
mau hoa hele. I ka ho'ōki
'ana o kā lākou mau hana
ho'onanea o ia lā a hō'ea

akula i kauhale, 'akahi wale
nō a ha'o 'ia kekahi o lākou.
'O kēia wahi kaikamahine nō
ia. 'Ānō iho nō, ho'omaka
koke akula nō lākou e kāhea
hele, a alu like maila nā
'ohana e 'imi i ua
kaikamahine nei. 'A'ohe na'e
ho'okahi meheu iki i loa'a iā
lākou.

No laila, hui maila ke kahuna
nānā me nā mākou. He
kanaka ho'i kēia i hiki ke huli
a loa'a ka hā'ina o nā nīnau
pohihihi a me nā mea
nalowale nō ho'i. 'Ōlelo mai
ke kahuna nānā e kū like nā
mākou me ia. A laila, leha
like aku ko lākou mau maka i
luna a kauleo akula i ka Mana
Nui e pāhola mai i ke kōkua
'ana e pili ana i kā lāua mea
punahele i pūlama nui 'ia.

I ia pō koke iho nō, ua
ho'opū'iwa 'ia ka makuahine
mai kona hiamoe nui mai i ka
pa'ē 'ana mai o ka leo o kāna
kaikamahine me ka hua'ōlelo
'o Honokawailani. I ka lua o
ka manawa i ho'opuka 'ia mai
ai kēia 'ōlelo, loa'a iholā 'o ia
iā ia iho a maopopo le'a a'ela
ho'i i ke ki'owai ma kēlā inoa.

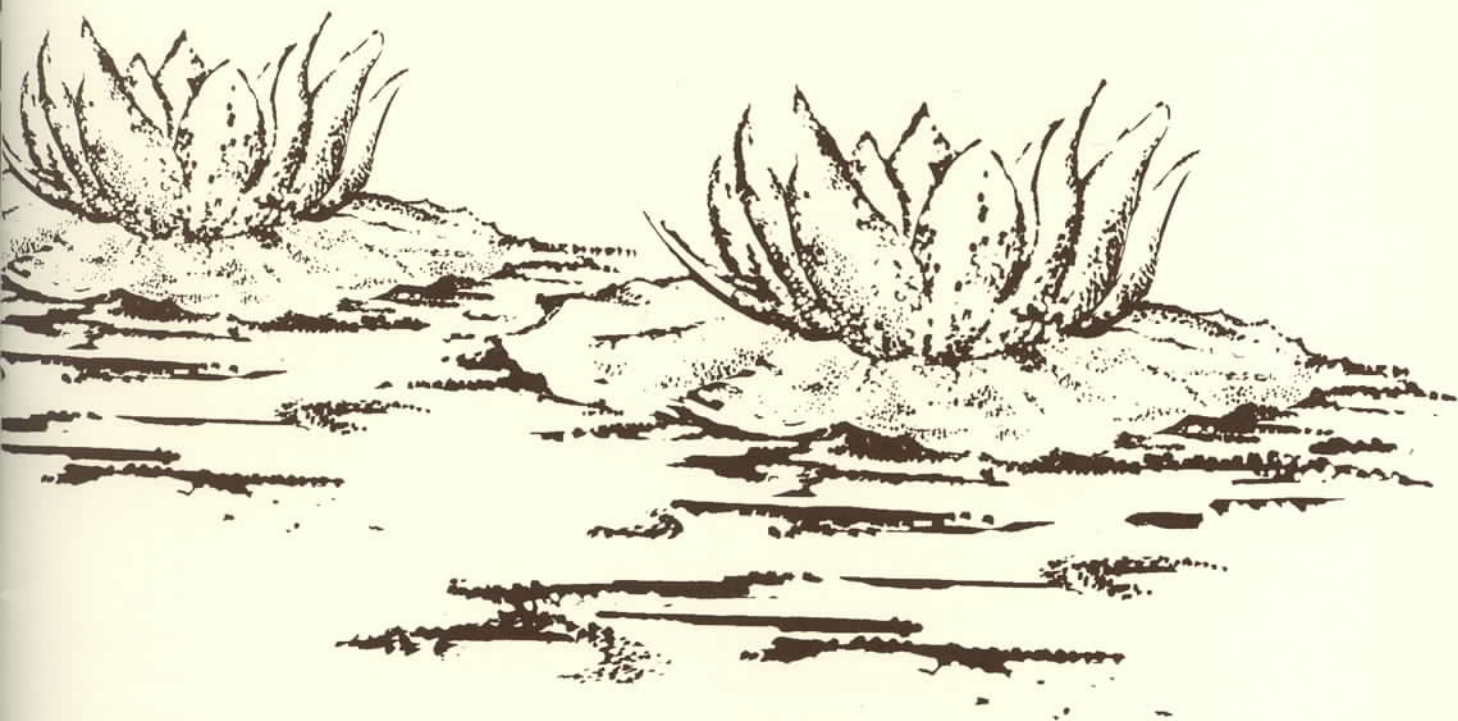

‘O kona ‘eu a‘ela nō ia,
ho‘omaika‘i a‘ela no kēia
hō‘ike ‘ia ‘ana mai, uhi a‘ela i
kona mau po‘ohiwi i kahi
kīhei, puka akula i waho, a
me ke alaula i ke ‘alihi o ke
Kona, ho‘omaka a‘ela ‘o ia i
kāna huaka‘i no
Honokawailani.

Ma ke ala, ua kāla‘e nō nā
lani, a ‘alaneo nō ho‘i nā uka.
Hō‘eu‘eu ‘o ia i kona hele ‘ana
i ke kokoke ‘ana i kekahi
pi‘ina i mua ona, no ka mea ‘o
ia wahi pi‘ina a huli aku ma
kēlā ‘ao‘ao, a laila ‘alawa iho,
‘o Honokawailani nō ia. Hiki
‘o ia i luna o ka pi‘ina, a ‘oiā i
kahi ‘ano lō‘ihi aku ‘o ia, ua
‘ike akula nō ‘o ia i kāna
punahela ma luna o nā pua
lilia he nui hewahewa e
ho‘opuni ana iā ia.

Pe‘ahi maila kēlā, a ‘o ko ia
nei holo kikī aku nō ia a hiki
ana ma ka‘e o ke ki‘owai me
ke ake nui e ho‘okokoke loa
aku i kāna kaikamahine.
Māwehe a‘ela nā pua lilia
manomano i ala no ka lana
hele ‘ana mai o ke
kaikamahine a kokoke iki i
kona makuahine. Hō‘oni ka
makuahine e komo ma waena
o nā ‘ōpu‘u pua lilia i
ho‘omaka e mōhala. Kau ‘ē
maila ‘o ia ala i kona lima
pāpā me he mea ala e hō‘ike
mai ana, “Ma laila aku nō ‘oe
ho‘i aku.”

‘Ike akula ka makuahine i ka
lauoho lō‘ihi o kāna keiki, ‘ī
akula, “Mai ho‘i kāua, a na‘u
e kahi aku . . .” Luli iki maila
ko ia ala po‘o a nānā maila
me kona mau maka ua piha i
ke anu. ‘Ī hou akula ka

makuahine me ka hālo'ilo'i o kona mau waimaka, "E ke kama o ko'u poli, e ho'i mai nō kāua. He anu palena 'ole nō ho'i kēnā a'u e 'ike nei ma kō wahi helehelena."

I ka ho'opuka 'ia 'ana o kēia mau 'olelo, luliluli ikaika maila kēlā i kona po'o a ua maopopo maila i ka makuahine he hiki 'ole i kāna lei ke 'olelo mai iā ia. I nānā hou aku ka hana, e kuemi ana nā pua lilia. Uē helu koke akula ka makuahine, "Akahi ho'i mea aloha 'o kō makuahine i luhi ai iā 'oe i ka pō a me ke ao e 'i a'ela 'oe lā, "Ua 'ae'oa wau." 'Eā, he nani ia, ua 'imi maila au a loa'a 'oe, e hō'ike mai pehea lā 'oe e 'au'a mai nei i kou aloha no ka 'eha'eha o ko'u na'au nou."

I ka pau 'ana o kēia ualo 'ana, he 'emo 'ole, a e kū 'ao'ao mai ana he kanaka 'ōpio me ke kaikamahine lā. Ani maila ke kaikamahine i kona lima e aloha mai ana i kona makuahine, a laila, lele a'ela a ki'eki'e ho'i i 'ike pono aku ai kona makuahine i ka hā'ina o nā nīnau a pau a i ho'okaumaha 'ole 'ia ai ho'i 'o ia. Aia ho'i, he hi'u kā e like me ko ka i'a e waiho nei ma kahi o kona mau wāwae ma mua.

Nānā hou ua makuahine nei a ua nalowale honua akula kāna kaikamahine ma lalo o nā pua līlialanawai. He wahinehi'ui'a 'o ia! A 'o kēlā keiki ho'i, 'o ka ipo ia a kāna kaikamahine.

"A aia nō 'o ia ma laila a hiki i kēia lā," wahi a ke kupuna.

He Mana

ka Pule

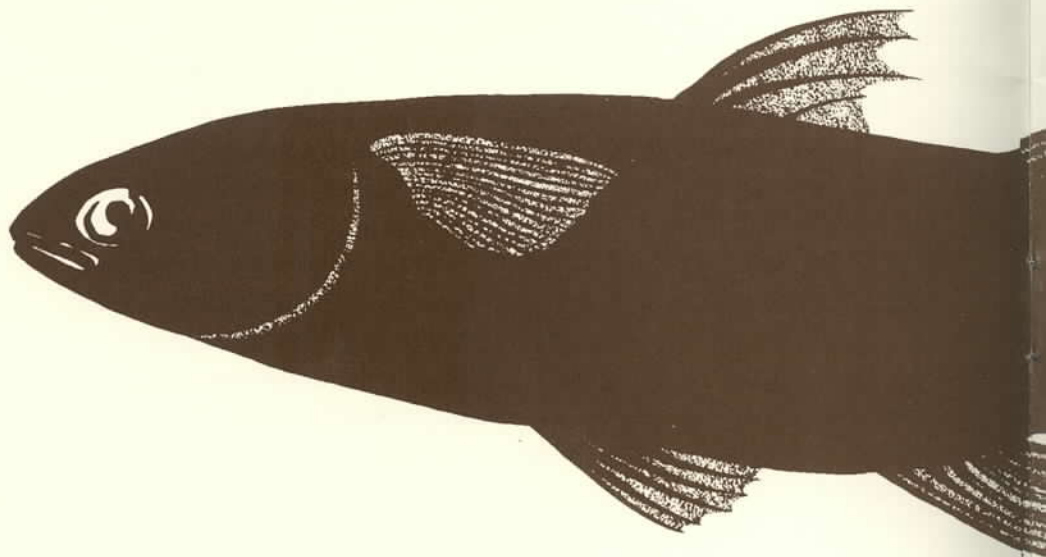
a ka Hawai'i

He ha'awina na ku'u kupuna wahine aloha i a'o mai ia'u i nā lā a pau o ko'u ola 'ana a hala wale aku 'o ia. Ua 'ike a ho'omaopopo loa au i ka mana o ia mea he pule i ho'opa'a pū 'ia me kona hoa pa'ahana, 'o ia ho'i 'o ka mana'o'i'o. E 'ae 'olu'olu mai nō e ka mea heluhelu i ka ho'ākāka 'ana a ka mea kākau ma kēia māhele.

Ma hope koke iho nō o ko mākou pāpa'i kahu he lua wai 'a'ole he nui loa i paepae 'ia ma nā 'ao'ao a puni i ka pōhaku. 'O ka wai, he uliuli a he hukakai. Ua lohe nō ho'i au i ka ho'opukapukā mau 'ia aia kā he ala wai 'ololi ma lalo a ua 'au 'ia nō e ke

kanaka a puka loa aku i waho i ke kai. A eia ka mo'olelo e pili ana i kēia lua wai.

Ka 'anae o ke kai o Pu'uloa, he i'a kaulana loa ia i nā lā o nā ali'i a no ia kumu i 'ōlelo 'ia ai he i'a ali'i. Hō'ea a'ela ke kauoha i ke konohiki o ko mākou 'ili, 'o Kana'ina kona inoa, 'o ia nō ka makua kāne o ko'u kupuna wahine, e hō'ike mai ana i ka makemake, ka lā, a me ka hola e kū mai ai ke kūkini i ka 'ipuka. 'O ka ho'omaka koke iholā nō ia o ke kupuna kukahi e kū i ka pule paulele palena 'ole ma ha'i o kēia lua wai no ka makemake a ke ali'i, 'oiai he make ka hopena o ka ho'okō maoli 'ole.

‘Oī pule akula a aia ka ho‘ōki
‘ana i ka lohe iho i ka ‘oē‘oē o
ka wai o ua lua nei. I ka noa
‘ana nō o ka pule, ku‘u ‘ia
ihola ka ‘upena a i ka pai ‘ia
‘ana a‘e, e kū mai nō ke
kūkini, ua mākaukau wale; ‘o
ka ho‘olei ‘ia aku o ka i‘a iā ia,
a ‘o kona huli ihola nō ia a
ho‘omau akula ma ka
hopuhope o kāna papahana,
‘o ia ho‘i ‘o ka hō‘ea aku o ua
i‘a nei i mua o ke alo o ke ali‘i
a i loko o kāna pā e kapalili
ana nō me ke ola i loko o
kona kino.

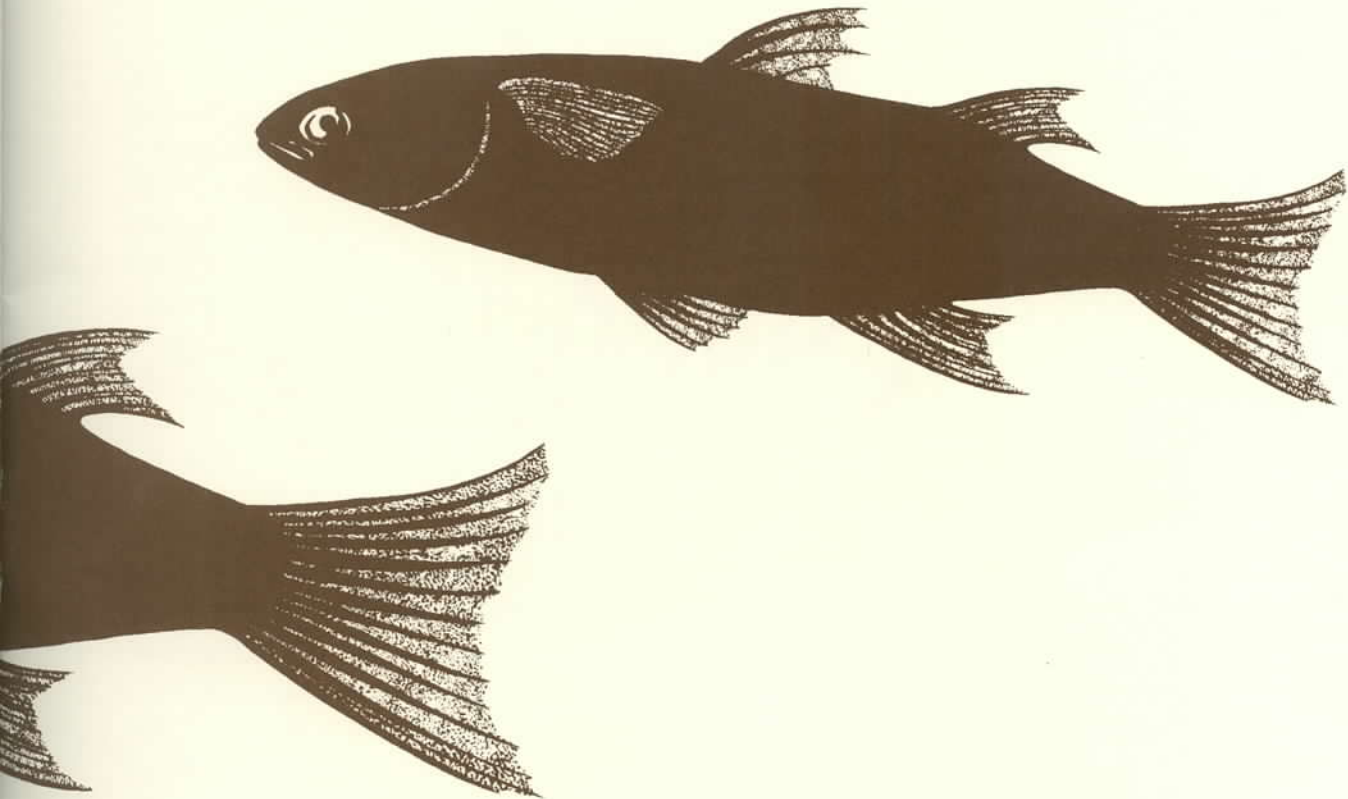
Ua ‘ike maka nō au a ua ‘ai nō
ho‘i i ka ‘anae o Pu‘uloa i
loa‘a ma ka lawai‘a ‘ana. Ua
‘ike maka nō ho‘i au i ua lua
wai nei kahi i ‘au mai ai ka

‘anae a ho‘oki‘o iho ma o ka
pule mana‘o‘i‘o wale ‘ana nō,
akā he lohe pepeiao wale nō
ko‘u i kona mo‘olelo ma
muli o ka hala mua ‘ana o
ko‘u kupuna kukahi ma mua
o ko‘u hānau ‘ana.

E like me ka mana‘o‘i‘o i
loa‘a ia‘u me ka ‘ike maka
‘ole no kekahi mau mea o nā
mo‘olelo i hā‘ule iho mai ka
lehelehe mai o ko‘u kupuna
wahine, pēlā nō i ho‘onui ‘ia
ai ko‘u mana‘o‘i‘o i nā mea
a‘u i ‘ike ai ua ho‘okō wale
‘ia mai ma ka pule me ka
mana‘o‘i‘o pū, a e ‘olu‘olu ka
mea heluhelu e ‘ae mai e
ha‘i aku au i kekahi mo‘olelo
pilikino pōkole loa.

Ua piha nō ia‘u nā makahiki
he ‘umikumamālua me nā
mahina keu paha, puka maila
he wahi pu‘upu‘u li‘ili‘i ma ke
alo o ke ‘au o ko‘u wāwae
‘ākau kahi ma waena o ke
ku‘eku‘e a me ka ‘olo‘olo
wāwae. Ua mane‘o palena
‘ole nō, a pakele ‘ole ka
‘uwa‘u ‘ia o ua wahi pu‘upu‘u
nei. Lawehala loa a‘ela a nui
e like me ke kālā ke‘oke‘o me
ka pi‘i ‘ana mai o ka ‘ula ma
nā ‘ao‘ao o kahi i ‘eha, a
ho‘omaka maila ka wai pilau
e hū a palahō maila ka ‘i‘o.

Ua lawe nō ka makua ia‘u i
ke kauka. Ua kau ‘ia nō nā
lā‘au lapa‘au like ‘ole i hā‘awi
‘ia mai e nā hoa launa a i ‘i
mai, “Eia paha ke ola, e

ho‘ā‘o aku nō.” Ua ‘imi ‘ia nō ho‘i nā lā‘au o ka hale kū‘ai o ke kauka Pākē no ka mea ua ‘i ‘ia maila aia he lā‘au e pono ai ma laila, akā ‘a‘ole i loa‘a iki kekahi hō‘ailona o ke ola. ‘O ka ho‘olawehala loa a‘ela ia o kēia wāwae a me ka nui pū o ka ‘eha. ‘O i ho‘omanawanui ‘ia aku a moe ‘oko‘a nō ho‘i i kahi moe.

A laila, i kekahi wana‘ao ho‘āla maila ku‘u kupuna wahine ia‘u a ha‘i maila i kāna moe‘uhane, a i ka pau ‘ana o kāna hō‘ike ‘ana me he mea ala nāna nō i unuhi kāna moe. A ‘a‘ole au i pōina i kāna mau ‘ōlelo ia‘u. “I maila kēlā, “‘Eā, e ka mo‘opuna, ua paulele nō ho‘i kāua i ka ‘ike a kānaka me ko kāua kauka‘i pū ‘ana i kāna mau lā‘au lapa‘au like ‘ole. Mai kēia lā aku, e kau aku ko kāua mau maka i ka lani a e kāhea aku i ke Akua Mana Loa me ka mana‘o‘i‘o piha i kona aloha iā kāua a nāna nō e kōkua a e ho‘ōla mai iā ‘oe.”

I ke ao ‘ana a‘e, i ke kakahiaka nui loa nō, hō‘ea ana ko mākou kahuna pule i ko mākou hale me ke kono ‘ole ‘ia a ho‘okahi nō āna nīnau ia‘u i kona ‘ike ‘ana iho i ko‘u pōpilikia a kaumaha nui. “Ua hewa ‘ia ‘oe i mua o ke Akua?” “‘Ae, ua hewa ‘ia

ma nā ‘ano a pau.” Kau ke kahu i kona mau lima ma luna o ko‘u po‘o me ke kū ‘ao‘ao o ko‘u kupuna wahine a pule nō ho‘i ‘o ia. Lohe a‘ela au i kāna noi i ke Akua e nānā aloha mai i kāna kauā nei a e ho‘ōla mai i kēia pōpilikia nui i loa‘a ia‘u.

Iā ia nō e ho‘omau ana i ka pule ‘ana, ‘ike koke iholā nō au i ke ku‘u iho o kekahi mea kaumaha mai ko‘u kino aku a mania a‘ela nō ho‘i ko‘u mau maka. Pehea lā ka lō‘ihi o ko‘u hiamoe ‘ana, a i ko‘u ala ‘ana a‘e, ma ko‘u ‘ao‘ao nō ko‘u kupuna wahine aloha kahi e noho mai ana. Ua ha‘alele mai ka ‘eha‘eha i ko‘u wāwae, ua oki ke kahe ‘ana o ka pilau, a ua malo‘ohāhā kahi i ‘eha. Ua māmā nō ho‘i ko‘u kino a ala mai nō ho‘i au mai ko‘u wahi moe a kū koke a‘ela nō ho‘i ma ko‘u mau wāwae me ka ‘eleu loa. A uē a‘ela ko‘u kupuna wahine me ka leo nui, “Ua ola, ua ola ‘oe e ka mo‘opuna. E ho‘omaika‘i ‘ia ke Akua Mana Loa!”

Aia nō kēlā kiahō‘omana‘o ma ua wāwae nei o‘u a hiki i kēia lā, a hū mau mai nō ko‘u aloha i ko ke Akua aloha nui ‘ana ia‘u, a ke mana‘o‘i‘o piha nei au i ka mana nui o ka pule ‘ana me ka mana‘o‘i‘o maoli.

Nā Pāpa'i o nā 'Ewa

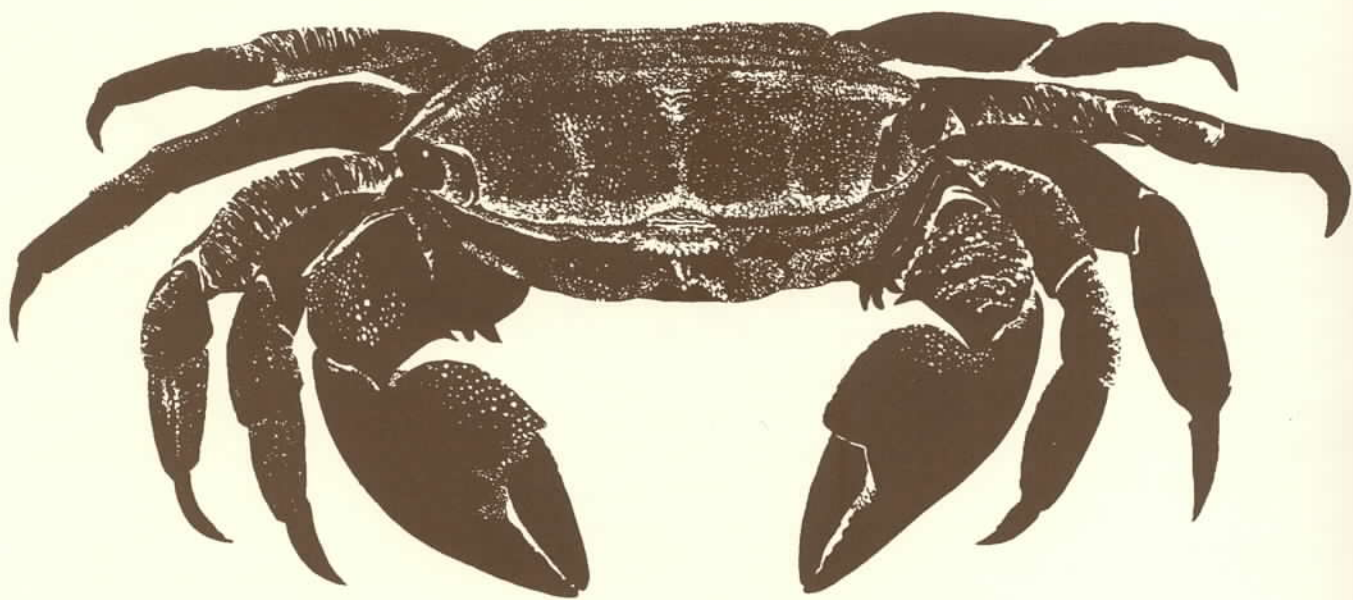
Hoihoi ka lawai'a 'ana o nā pāpa'i o kēia 'āina mai 'Aiea a pae i Honouliuli. A 'ono loa ko lākou 'ai 'ana. 'O ka mua nō, 'o ka pāpa'i li'ili'i i kapa 'ia 'o ka 'alamihi. He 'ele'ele kona kino a noho nō ho'i 'o ia i loko o nā kōā o ka pā pōhaku i hana 'ia i paepae 'āina. Noho nō 'o ia ma laila a ma lalo nō ho'i o nā pōhaku 'ē a'e o ke kapa kahakai.

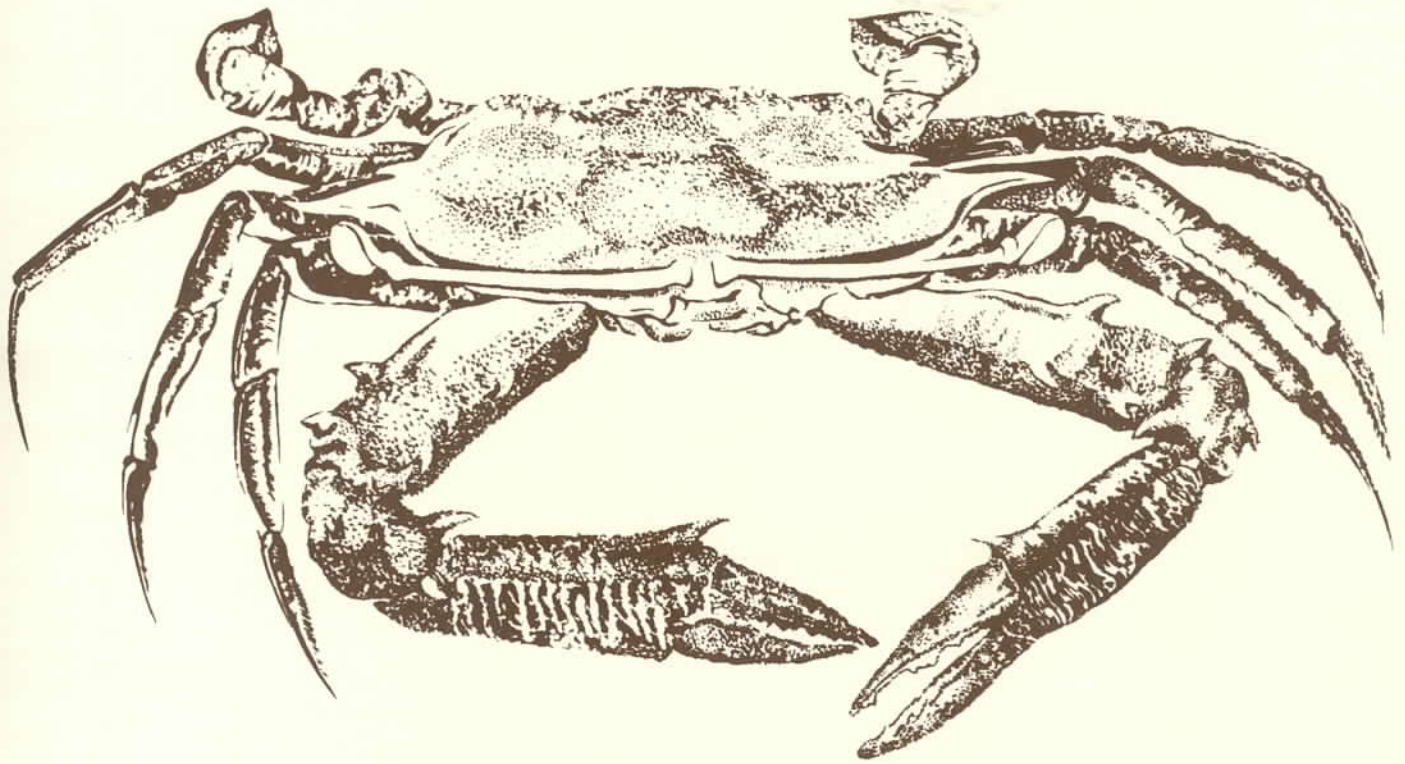
Māmā ka holo o kēia pāpa'i e pe'e ke 'ike lihi mai i ke kanaka. E hāhā hele nō ka mea hopu 'alamihi ma lalo o nā pōhaku a ma nā kōā a me nā puka like 'ole nō ho'i. Eia kekahi, e ho'ohulihuli ka mea hopu 'alamihi i nā pōhaku waiho wale, a i ka holo 'ana o nā pāpa'i, e hahai aku nō, hopu iho me ke kau 'ana i

kekahi lā'au li'ili'i ma luna o kona kino, a laila e popo'i iho a pa'a me ka lima ka'awale a ho'o iho i loko o kahi 'eke e lewalewa ana ma ka 'ao'ao o ka mea lawai'a.

E kāpi nō i ka pa'akai ka pono o kēia i'a 'aiwaha 'ia. A miko, a laila 'ono kona 'ai 'ana.

'O ka lua o kēia pāpa'i, 'o kēia ka pāpa'i mo'ala. 'O kona lō'ihī, mai ka 'iniha me ka hapa a hiki nō i ka 'ekolu o nā 'iniha a keu aku paha. He 'ula 'ele'ele ka waiho'olu'u o kona kino. Noho kēia pāpa'i ma nā wahi pāpa'u o kahakai i huina 'ia ka wai o ke kai a me ka wai maoli o nā kahawai o uka a me nā muliwai nō ho'i. Hana 'o ia i kona hale i loko o ka lepo e

like me ka nui a me ka loa o kona kino. He 'elua mau puka o ua hale nei. A e hele kēia hale mai kekahi puka a i kekahi puka aku e like me ka loa o ke kino o ka pāpa'i.

He na'auao ke kanaka, no laila ho'okomo 'o ia i kona mau lima i loko o ka hale o ka pāpa'i mo'ala ma nā puka 'elua, lālau ihola a pa'a ua pāpa'i lā e moe mālie ana. Ma nā niho ona e pa'a ai. Wāwahi 'ia a'ela kona hale. Kaka a'ela i ka lepo a ho'olei 'ia akula i loko o ka pākini pāpa'i.

No ke kuke 'ana, e ho'opaila ikaika 'ia ka wai i loko o ka ipuhao me ka lawa nō o ka pa'akai. A laila, ho'olu'u 'ia

iho nā pāpa'i me kona kino holo'oko'a nō no nā minuke he 'umi. No ka 'aiwaha 'ana, e wehe i kona kua a ho'oma'ema'e iho i kona kino. Kāpī i ka pa'akai. E ukali no ho'okahi hola paha i miko maika'i iho, a laila 'ai a'e. He 'ono nō kēia i'a a ka po'e Hawai'i.

'O ka pāpa'i kuhonu a i 'ole 'o ke kuahonu me kona alo kino he ke'oke'o a me kona kua kikokiko 'ele'ele, 'o ia nō ka heke o nā pāpa'i o nā 'Ewa. Ua 'ike 'ia nō 'o ia he pāpa'i li'ilii a he pāpa'i nui nō ho'i ma kahi o ka 'elima 'iniha ka loa a 'elua 'iniha ke ākea o kona kino. He lō'ihī kona mau manamana a nunui nō ho'i kona mau niho.

He pāpa'i u'i loa kēia. Ke 'ike mai 'o ia i ka 'enemi, he māmā nō 'o ia i ka holo a 'uehe maila nō 'o ia i kona mau niho. He keu aku kēia o ka pāpa'i u'i loa o ka moana mālie. 'O kahi 'ano hohonu nō kona wahi noho ma'amau, akā pi'i mai nō 'o ia i ka lae kahakai me ka 'ae o ke kai.

'O ka mōkūkū ka lawai'a 'ana o kēia pāpa'i. 'O ia ho'i, he maunu, he kaula, a he 'upena nā mea e lawai'a pū aku ai. E mōkū nō ke kaula i pa'a me ka maunu. 'O ka 'āpana 'i'o pipi li'ilii a uua ho'i i loa'a ka hauna, 'o ia nō ka maika'i ma mua o nā maunu 'ē a'e.

A me kēia ka mōkū 'ana. No ke kaumaha o ka maunu, e

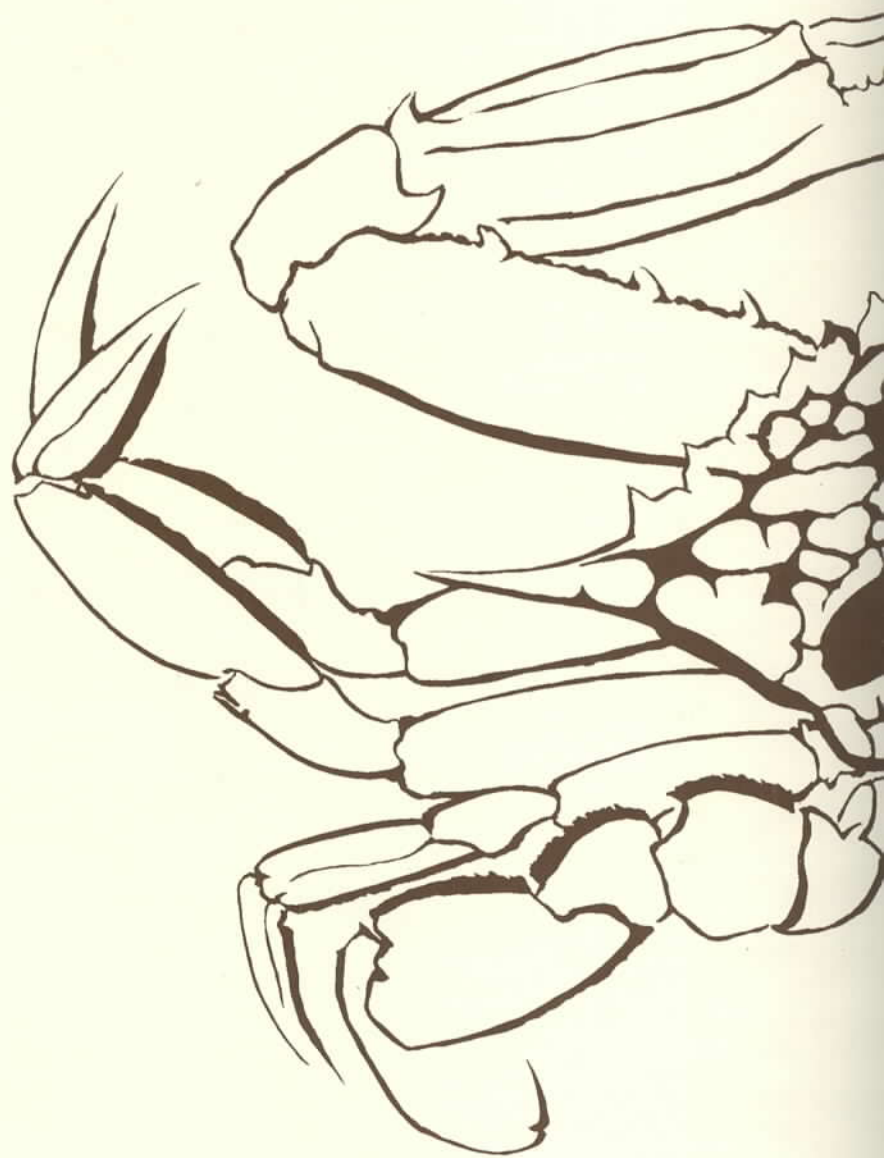
waiho mālie ana nō ia ma lalo
o ke kai. E niki'i nō i ke
kaula i ka uapo a i kekahi
mea 'ē a'e ma kula inā ma ka
'āina mai e mōkūkū ai. A inā
ho'i ma ke kai hohonu aku e
mōkū ai, a laila, e niki'i nō ke
kaula ma nā 'ao'ao o ka
wa'apā lawai'a li'ili'i.

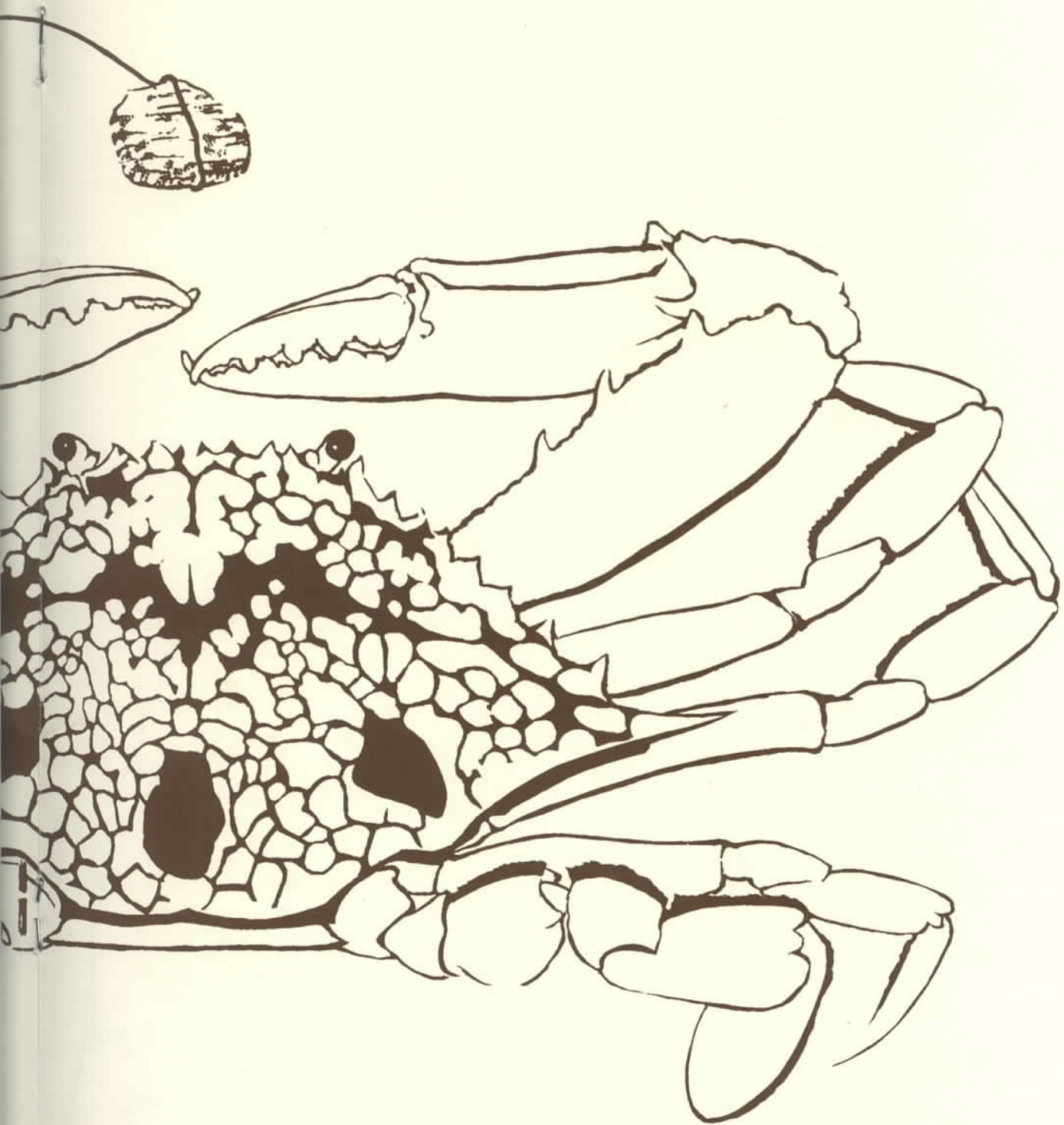
E kia'i nō ka mea lawai'a i ka
lilio aku o ke kaula i mua, a
laila ua pa'a akula ka maunu i
ka pāpa'i. I ka huki 'ana i ua
kaula nei, e kī'o'e iho nō me
ka 'upena i ka pāpa'i e pa'a
nei i ua maunu lā.

'O ka lua o ka mōkūkū pāpa'i
'ana, a 'o ka mea le'ale'a loa
nō ho'i ia, 'o ia ho'i 'o ka
waiho hele 'ana i nā 'upena
mōkūkū pāpa'i me kahi
maunu no lākou iho ma ka
niki'i 'ana i ke kaula i kekahi
lā'au li'ili'i māmā loa e lana
mālie nō ma luna o ke kai. A
ma ka wa'apā lawai'a nō ka
lawai'a e holoholo ai e huki
hele ai i nā 'upena.

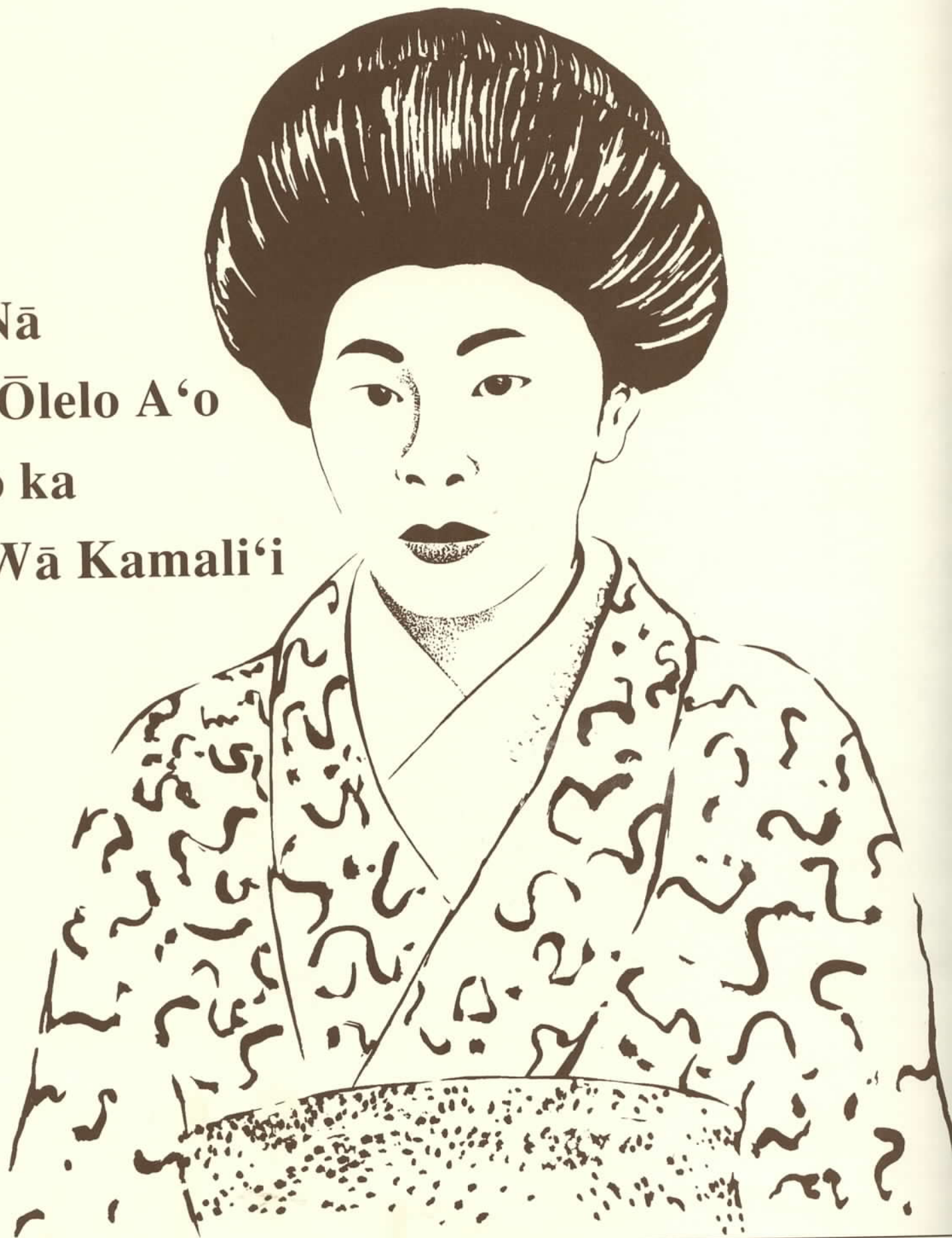
Ua like nō ke kuke 'ana i kēia
pāpa'i me ka mo'ala. A e 'ula
ana kona kua a mau nō ke
ke'oke'o o kona alo kino i
kona wā e mo'a ai. No ka
'aiwaha, kāpī pono i ka
pa'akai a 'ai iho i kekahi lā
a'e. He 'ono maoli nō.

A 'o ia ihola ke 'ano o nā
pāpa'i o nā 'Ewa, 'o ka
'alamihi, ka mo'ala, a me ke
kuhonu.

Nā
'Ōlelo A'o
o ka
Wā Kamali'i

Ho'omana'o mau nō wau iā Morioka no Ossan. Mai Iāpana mai kēia kanaka a noho mai me ko'u mau kūpuna ma ke 'ano he ho'olimalima 'āina, a hana nō ho'i i ka hui mahi kō.

'A'ohe nō paha i li'uli'u 'o Morioka San i Hawai'i nei, ulu a'ela kona makemake i wahine ho'āo mai kona 'āina hānau nō. No laila, nānā ihola 'o ia ma ke ki'i o nā wāhine i Iāpana i hiki ke ho'āo 'ia. 'Ike ihola 'o ia i kāna mea i mana'o ai he mea kūpono a ho'ouna koke akula 'o ia i kāna noi. A i kekahi lā, pae mai ana 'o Hanako i Hawai'i nei a lilo a'ela i wahine ho'āo na Morioka San.

'Ehā nō ho'i o'u mau makahiki i ia manawa a ua ho'omaopopo nō i nā mea o ka wā kamali'i. 'O kēia nō ho'i ka makamua o ko'u 'ike a ho'omaopopo 'ana i ia mea he wahine u'i. He u'i maoli nō ma nā 'ano a pau! 'O kēia kekahi mea ho'omana'o mau no Hanako.

'O ka lua o ke kumu o ke kau mau 'ana o ko Hanako mau maka i ko'u waihona no'ono'o, 'o ia ho'i 'o kona ho'olauna 'ana ia'u i kekahi 'ōlelo. He 'ōlelo 'ē ia'u, 'o kāna 'ōlelo makuahine nō, ka 'ōlelo Nihongo. No nā makahiki pōkole a māua i

noho makamaka ai, ua 'a'apo mai nō ho'i kēia wahine 'ōpio maika'i i nā hua'ōlelo Pelekānia i hā'ule iho mai ko'u mau lehelehe aku. Ua ho'okumu a pūlama 'ia nō ho'i kekahi mau hali'a aloha no ia mau lā. Aloha nō.

I ka piha pono 'ana o nā makahiki he 'eono ia'u, ho'omākaukau a'ela ko'u kupuna wahine ia'u no ka hele 'ana i ke kula no ka mea 'o ia nō ke kānāwai i ia manawa e pili ana i nā kamali'i. Eia kāna 'ōlelo a'o a kauoha ia'u i kēlā lā mua loa o ko'u ho'omaka 'ana i ka 'imi 'ana i ia mea he na'auao. A he kauoha ia a'u i pōina 'ole ai no nā makahiki he nui ma hope mai. Wahi āna, "Ke hele nei lā 'oe i ke kula. E ho'omanawanui i ka na'auao. E pa'a pono i ka 'ōlelo a ka Haole. Mai kālele i kā kākou 'ōlelo. 'A'ohe he pono i laila. Aia ke ola o ka noho 'ana ma kēia mua aku i ka 'ike pono i ka 'ōlelo a ka po'e Haole. No laila, e ho'oikaika."

I ka ho'omaka 'ana o kēia lā kula mua, ma ka papa inoa e ho'onohonoho 'ia ai nā haumāna e like nō me ka mea ma'amau o nā kula i kēia lā. Lohe akula au i nā inoa e kāhea 'ia mai ana a koe ko'u inoa pono'i 'o Keli'ilolena. Eia kā ua hala 'ē ko'u inoa i ke kāhea 'ia a no ka mea nō, 'a'ole au i maopopo mua a i

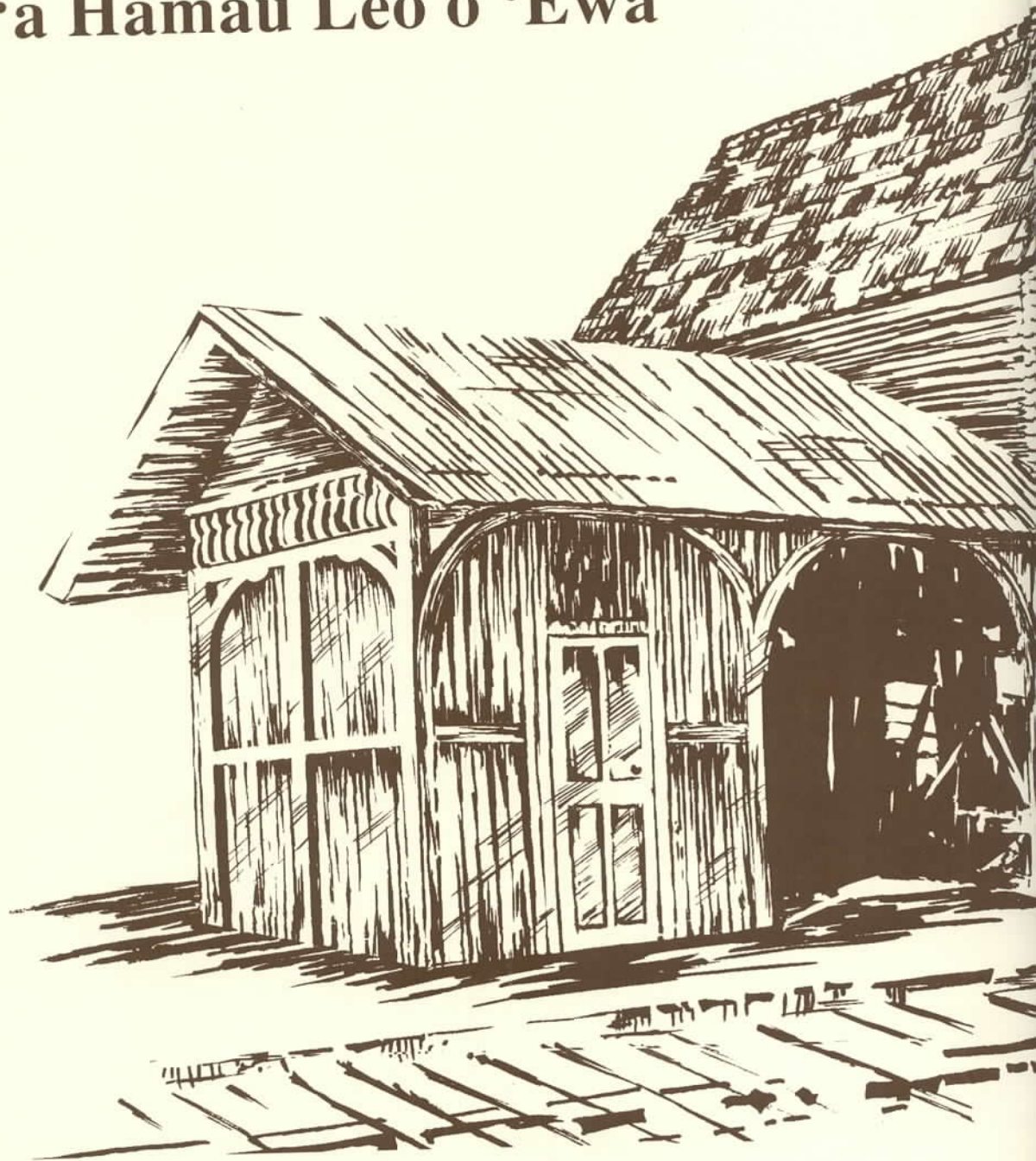
lohe ho'i he inoa Haole kā ko'u, a 'o ka inoa Haole ke ho'opa'a 'ia ke hele i ke kula; 'a'ole au i ō aku i ko'u inoa Haole. He malihini loa nō ho'i nā hua'ōlelo Pelekānia e ho'opuka 'ia maila no ka makamua loa ia'u.

Ia'u e noho ana me ka 'ike 'ole i ke kāhea 'ia o ko'u inoa, ke nānā pono mai nei ke kumu kula ia'u. Ho'omaka 'o ia e hele mai i ko'u 'ao'ao, a 'oi'ai 'o ia e ne'e mai ana a kū ma ko'u 'ao'ao, 'ōlelo maila, "Sarah Lum Chee. Is that your name? Answer me!" A pā ikaika ana ko ia ala lima nui ma ko'u pāpālina palupalu.

He pū'iwa ho'i kau! He kāhāhā launa 'ole! A i loko o ko'u hoka palena 'ole, huli aku au i ka hoa kula ma kekahi 'ao'ao aku o'u, a me ka pōina 'ole i ke kauoha a ke kupuna, 'o ia ho'i e ho'opuka 'ole i ka 'ōlelo Hawai'i ma ke kula, nīnau akula au iā ia ma ka 'ōlelo ho'okahi wale nō i hiki ia'u, "Nani mono iū no, konna gedō?" Pane maila 'o ia ala, "Anata no namae wa nani desu?" Iū no." A maopopo maila ia'u ke makemake 'ia nei ko'u inoa.

"'A'ole e 'ōlelo i ka 'ōlelo Hawai'i ma ke kula," ke kauoha a ke kupuna. Ua ho'olohe a ho'okō nō ho'i au.

Ka I'a Hāmau Leo o 'Ewa

Pūpū, a'ō 'Ewa, i ka nu'a,
o nā kānaka

E naue mai, a'e 'ike,
i ka mea hou, o ka 'āina

A he 'āina, ua kaulana,
mai nā kūpuna mai

Alahula Pu'uloa,
he alahahele no Ka'ahupāhau

Ua hala nō ho'i ka mea nāna i
haku kēia mele kaulana i
mele mau 'ia nō a hiki maila i
kēia au. A ua pau pū nō me
nā po'e i 'ike maoli nō i ke
kumu i kaulana ai 'o kēia
pūpū. No'u iho, ua loa'a he
kuleana ia'u e kama'ilio aku i
kēia pūpū no ko'u 'ike 'ana,
ko'u lawai'a pū 'ana, a me
ko'u 'ai 'ana i ia mea i ko'u wā

kamali'i. Eia iho nō ka'u
wahi ha'awina 'u'uku e pili
ana i kēia i'a i kapa 'ia 'o ka
pipi.

I ko'u ho'omaopopo 'ana, 'o
Pearl City Peninsula wale nō
kahi i loa'a ai 'o kēia pūpū.
He wahi nuku 'u'uku kēia o
Pearl City i ho'opuni 'ia e ke
kai o Polea i loko o ke awāwa

‘o Pu‘uloa. ‘O Polea nō ka inoa o kēia ‘āina i ka wā kahiko a ua ho‘oheno nō ho‘i ‘o John U. Iosepa i ke kai o Polea ma kāna mele i kapa ‘ia ‘o Pā‘au‘au.

**Ha‘aheo Pā‘au‘au lā
i ka nani**

**Kilakila i ka pai
a ka Moa‘e**

**E walea ana paha
i ka ‘olu**

**I ka ho‘oheno a ka i‘a
hāmau leo**

**Pau ‘ole ko‘u ho‘ohihi
i ka nani o Pā‘au‘au**

**Na wai e ‘ole ka ‘i‘ini
ua noho a kupa i laila**

**Uluwehi wale ia home
maka‘ala i ke kai o Polea**

**Ho‘olale a‘e ana e ‘ike
i ka nani o Pā‘au‘au**

I ka hele ‘ana no kēia pūpū, ‘o ia ho‘i no ka i‘a hāmau leo, e kau ka po‘e ma luna o ke ka‘aahi ka‘akahi o ka hui o Dillingham mā. He ‘ano ka‘aahi li‘ili‘i kēia; ho‘okahi ona ka‘a no nā ‘ōhua a me ka ‘enekini pū. ‘O ke kumu ho‘i paha ia i kapa ‘ia ai ‘o ke ka‘aahi ka‘akahi. Ma kēia ka‘aahi ka‘akahi e kau ai ka po‘e a holo aku mai uka o ke kaona ‘o Pearl City no ho‘okahi mile a ‘oi iki paha a hiki aku i ke kahakai, i kahi o ua pipi nei.

I ka ‘emi ‘ana o ke kai a ‘ike wale ‘ia iho ka papa pāpaua, ‘o ia nō ka wā e ku‘i aku ai no kēia i‘a. ‘Ike maopopo loa ‘ia iho nō kona ‘ano, no ka mea he hākeakea a hinuhinu kona iwi. He nui a kaumaha kēia pipi i like ‘ole me kekahi mau pūpū a‘u i ‘ike maka ai i ko mākou ‘āina.

Ua hele like ‘ia a ua ‘au pū ‘ia nō me ke kupuna ke kai o Polea e a‘u. He mea kēia pipi, i kaulana, ‘a‘ole wale nō no ka ‘ono o kona ‘i‘o ke ‘ai ‘ia akā no kona waiwai nui ke loa‘a aku ho‘i ka momi i loko o ka pūpū.

I kekahi huaka‘i a māua, i ke kakahiaka nui loa nō a e napo‘o aku ana ka mahina ma hope o ke ‘alihi lani, ‘i maila ke kupuna, “E ka mo‘opuna, mai. E haele pū ana kāua.” “I hea lā?” ka nīnau a ka mo‘opuna. “‘A‘ohe kēia he mea nīnau ‘ia. ‘O ka hele like o kāua ka mea e pono ai,” wahi a ia ala. “Ma ka lihi kahakai kāua e hele wāwae aku ai no ‘elua mile paha. No laila e ‘eleu mai nō.”

Uhai hele akula nō au ma hope o ke kupuna a hō‘ea akula māua i Pā‘au‘au. ‘Akahi

nō a maopopo wale ihola ia'u ke kumu o ko māua hele 'ana maila i kēia loa. 'O ko'u 'i koke akula nō ia iā Kupuna, "E Māmā, na'u e pa'a ke 'eke a nāu nō ho'i ka 'ō'ō 'ōhiki, inā 'oe e 'ae mai i ka'u, i kōkua nō ho'i au nāu." "He pepeiao nō ko kēia i'a," wahi a ko'u hoa lawai'a helu 'ekahi o ka 'ike e pili ana i nā 'ano o nā i'a o ko mākou 'āina, o 'Ewa. "Mai wala'au. 'A'ole e hanakuli i loko o ke kai. E noho mālie loa 'oe," wahi a ke kupuna.

"No ke aha mai?" ka nīnau a kēia kamaiki nei. "O lohe mai auane'i ka pipi a 'o ka 'ūpo'i 'ino iho nō ia i ka hāmama 'ana o kona hale."

He mea 'ike 'ia aku nō ka hāmama wale mai o ka pūpū a me kona elelo lō'ihi āna e kiko'o ana i waho i ka mea hiki ke loa'a iā ia. A ke

mahu'i iki nō ka pipi aia he 'enemi, ho'i koke nō ka i'a i loko o kona hale a e 'ūpo'i nō nā 'ao'ao 'elua a pa'a loa. Ke pa'a ka pūpū, he hana nui ka wae 'ana i nā mea me ka i'a i loko mai nā mea hakahaka. Eia hou, he 'elua 'ano pūpū. He elelo lō'ihi ko kekahi. 'O ia ka pūpū nui o ka 'i'o o loko. Makemake 'ia nā pūpū i nui ka 'i'o o loko.

"He pono anei ia no ka pipi ke pa'a nā 'ao'ao 'elua o ka pūpū?" i nīnau hou aku ai ka mo'opuna. "Ae. Hele kona nānā 'ana a like loa me nā pūpū 'i'o 'ole. He ho'onui hana nō ho'i ka pono 'ōhi'u wale aku nō a loa'a ka mea i 'i'ini 'ole 'ia," ka pane a ke kupuna. "No ka 'ono paha o ka pūpū ke kumu o ka minamina 'ia ke 'ike maopopo 'ole 'ia aku ka pipi?" i hao aku ai ka'u niele. "Eā, e ka lei, ma 'ane'i nō kāua e ho'ōki

ai i ka ho'opau manawa. Ke pi'i mai nei ke kai," wahi a ku'u māmā.

A pēlā ihola ka mana'o nui o ka hāmama 'ana o ka leo i 'ole nō ho'i e 'ale'ale mai ke kai a 'ōlepolepo nō ho'i. Ke wala'au a peia mai ke kai, 'a'ole hiki ke 'ike 'ia aku ua pipi waiwai nui lā me kona hale i hāmama, a 'a'ole ho'i hiki ke maopopo 'ia ka nui o nā pipi e loa'a me ka ma'alahi.

'O ka lohe nō i nā kūpuna, he 'ono 'oko'a nō ka 'aiwaha 'ana o kēia i'a. 'O ka i'a i ho'omo'a 'ia ka'u i hānai 'ia mai ai. Ho'okomo 'ia ka pipi i loko o ka ipuhao me ka wai e paila ikaika ana. Hāmama wale a'e nō ka pipi ke mo'a iho ka i'a. He ke'oke'o ka 'i'o. He momona a he 'ono kona 'ai 'ana. Ua hala loa nō paha ia mau lā. 'A'ohe he lohe 'ia no kēia momi waiwai nui. Aloha nō.

Kalua‘o‘opu

Ke ho‘omana‘o nei au i kekahi lua ho‘oki‘o wai a‘u i kama‘āina loa ai i ko‘u mau lā nō e holoholo ana i ka pā‘ani me ko‘u ‘a‘ahuwāwae‘epane. ‘A‘ole nō he nui loa ‘o kēia ki‘owai me kona kua papali. Māli‘a ma kahi o ka ‘eono kapua‘i ke ki‘eki‘e mai luna mai o ka papali a ka ‘ili wai, a laila pi‘o maila ka hāmama ‘ana ma ke alo he ho‘okahi anana paha a keu ka laulā. Kulukulu mau maila ka wai mai nā pōhaku li‘ili‘i e kukū ana ma ua pali nei a ho‘oki‘o ihola ma lalo. He hohonu ‘o waena a hiki aku nō i hope. A he pāpa‘u mai ‘o mua kahi e kahe ai ‘o kēia wai aniani a anuheha i kekahi ‘auwaha olowī a komo loa aku i ka muliwai e kahe mai ana mai ke ki‘owai ‘o Honokawailani.

‘Ike wale ‘ia aku nō ka holoholo hele wale mai o nā i‘a pua ma nā ‘ao‘ao a pau o kēia lua wai. Kakau mai nō nā ‘ōpae ‘oeha‘a ma luna o nā pōhaku li‘ili‘i a ki‘ei maila kekahi o lākou mai nā kōā mai kahi i hiki ai iā lākou ke pe‘e ‘emo ‘ole iho ke ‘ike mai i nā maka o ka ‘enemi. A ‘o nā ‘ōpae kala ‘ole kekahi. ‘Ike ‘ia aku nō lākou e waiho mālie mai ana nō ma ‘ō a ma ‘ane‘i ma kahi pāpa‘u.

Ua alahula ke ki‘owai nei iā mākou kamali‘i o ia kaha ‘o Waiiau, a eia kahi mo‘olelo mai ke kupuna e pili ana i kēia ki‘owai.

Noho ihola kekahi mau kānaka no lāua nā inoa ‘o Kipi a me La‘a a ‘ono a‘ela i ka i‘a ‘o‘opu. Lālau koke ihola kekahi o lāua i ka ‘upena hōpai, hō‘eu maila i kona hoa, “Inā kāua!” a me ke ka‘uka‘u lua ‘ole iho, ‘o ko lāua uhaele like akula nō ia i ke kahawai kahī i ma‘amau ‘ia i ka ‘o‘opu nākea a me ka ‘oau, he mau i‘a ‘ono loa i ka ‘ai lāwalu ‘ia ke li‘u iho i ka pa‘akai.

I loa nō a ku‘u kā lāua nei ‘upena, ‘ike a‘ela lāua i ka ‘ume ‘ana o ka ‘upena i ‘ō a i ‘ane‘i. I ka hulei ‘ia ‘ana a‘e, ‘a‘ole wale ho‘i ‘o ke kaumaha, akā ‘o ke kūlapa ‘ino‘ino o ua mea he i‘a paha. I nānā iho ka hana o ua mau wahi kānaka nei i loko o ka ‘ōpū o ka ‘upena, ‘elua mau ‘o‘opu ‘ōkuhekuhe nunui a pu‘ipu‘i e nānā mai ana nā maka iā lāua a e hāmama ākea mai ana nā waha a e ‘ūpo‘ipo‘i ikaika ana nā mahamaha.

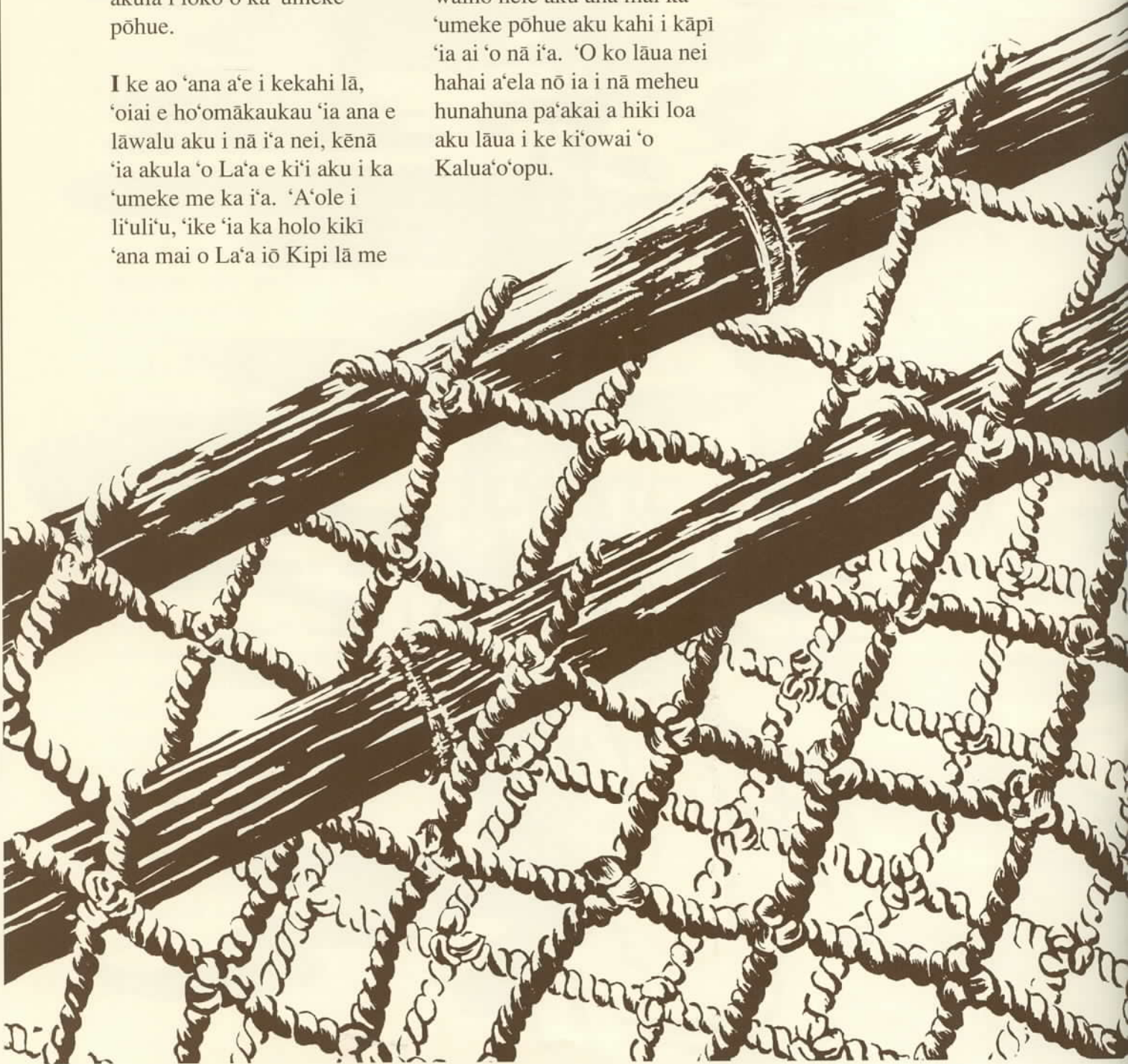

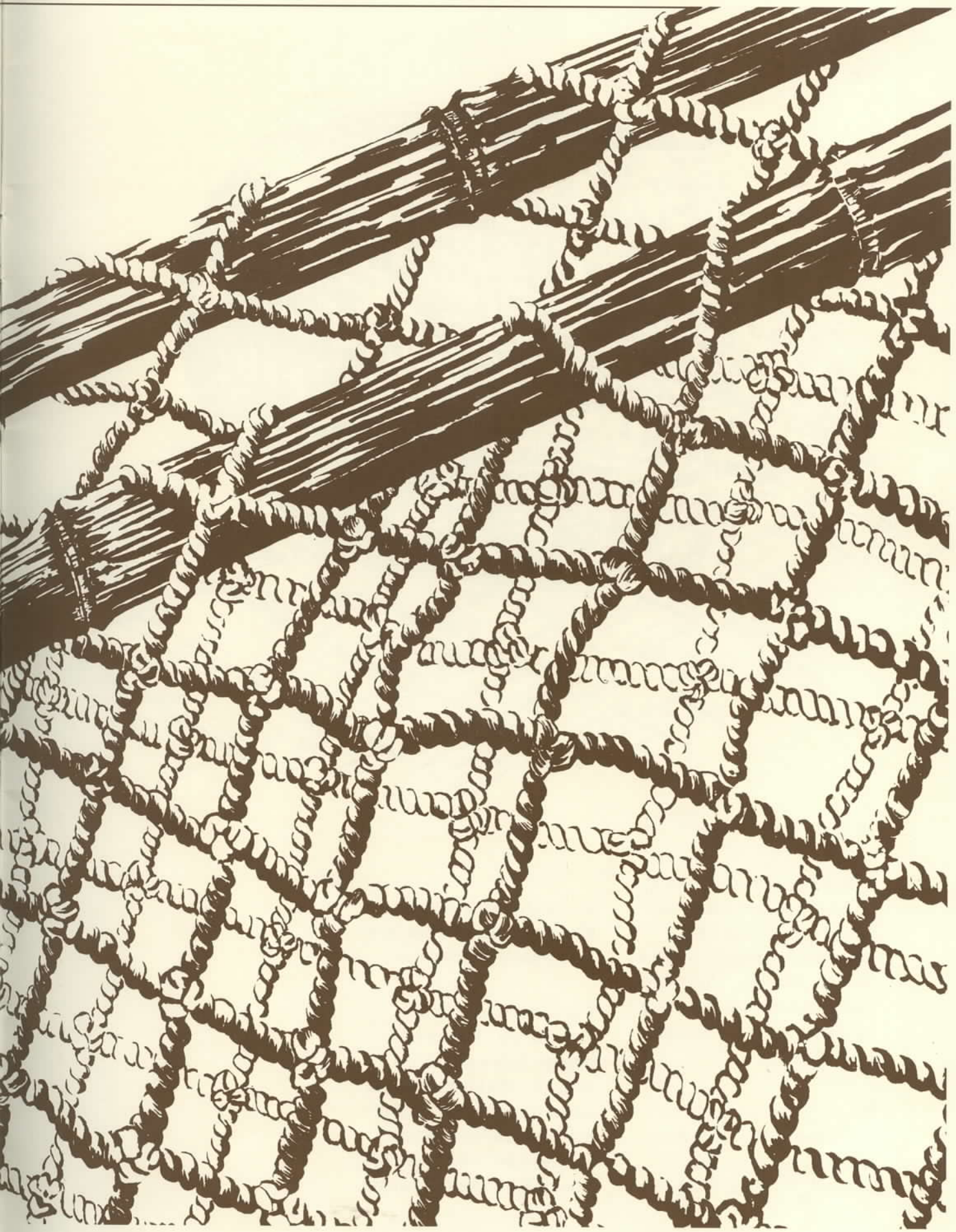
‘Ī maila ‘o Kipi, “‘Eā, ua ola kāua.” “He ‘oia‘i‘o ho‘i ia,” wahi a kona hoa, “a e ho‘onā ‘ia ho‘i ka ‘ono a ka pu‘u.” I ka hō‘ea ‘ana aku o Kipi mā i kauhale, ho‘oma‘ema‘e ihola i ua mau i‘a nei a lāua, kāpī ‘ia ihola i ka pa‘akai, a ho‘ō ‘ia akula i loko o ka ‘umeke pōhue.

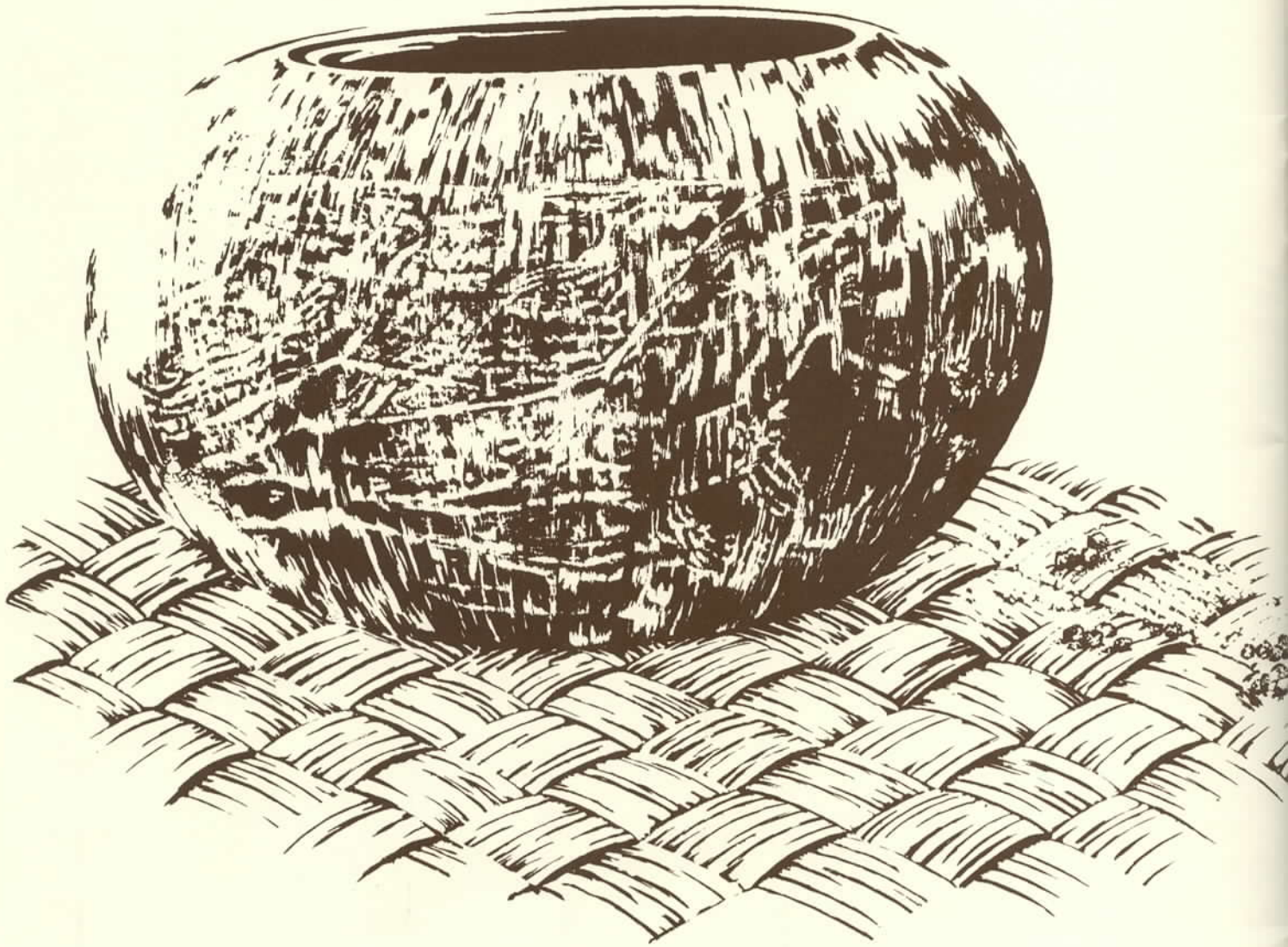
I ke ao ‘ana a‘e i kekahi lā, ‘oia i e ho‘omākaukau ‘ia ana e lāwalu aku i nā i‘a nei, kēnā ‘ia akula ‘o La‘a e ki‘i aku i ka ‘umeke me ka i‘a. ‘A‘ole i li‘uli‘u, ‘ike ‘ia ka holo kiki ‘ana mai o La‘a iō Kipi lā me

ka pihoihoi palena ‘ole a me ka ho‘ōho ‘ana, “‘A‘ohe nā i‘a! E hele mai i ‘ike ai ‘oe i ka mea kupaihana o kēia lā.”

I kēia holo ‘āwiwi ‘ana nō o ua mau wahi kānaka nei, ‘ike wale akula lāua he meheu e waiho hele aku ana mai ka ‘umeke pōhue aku kahi i kāpī ‘ia ai ‘o nā i‘a. ‘O ko lāua nei hahai a‘ela nō ia i nā meheu hunahuna pa‘akai a hiki loa aku lāua i ke ki‘owai ‘o Kalua‘o‘opu.

I nānā aku ka hana i loko o ke ki'owai e moe mālie mai ana nā 'o'opu 'elua a lāua i lawai'a ai a i mana'o ai ho'i e 'ai lāua. Ua palupalu nō ho'i nā maka o ua mau i'a nei a e 'ūpo'ipo'i mālie loa mai ana nā mahamaha.

Ma hope mai o kēia lā, ua 'ike pinepine 'ia nō ua mau 'o'opu nei i loko o kēia ki'owai. Ua 'ōlelo 'ia ho'i, 'o

ko lāua home nō kā kēia ki'owai, a pēlā nō i hea 'ia ai kēia wahi 'o Kalua'o'opu.

I kēia lā, ua pani 'ia 'o Kalua'o'opu. Ua nui nā pupupu hale e kū nei ma luna iho, akā ke hū mau nei nō ka wai o kēia ki'owai a ma lalo o ka honua kona alahahele a hiki i kona ho'oki'o 'ana i loko o Honokawailani.

Pa'i 'ia kēia puke i ka
makahiki 1993 ma o ke
kāko'o me ke kōkua o ka hui
'O Grace Pacific Corporation.
Mahalo a nui.

Mahalo i nā mea ma lalo no ko
lākou kōkua i ka mea kaha ki'i:
Waikīkī Aquarium
Multi-Cultural Center
Bishop Museum

Nā 'Ōlelo Ho'ākāka

No ke kama'āina 'ole paha o kekahi o nā 'ōlelo o kēia puka 'ana o Ke Kumu Lama, no laila ua ho'okomo 'ia kēia mau 'ōlelo ho'ākāka.

Ke Ki'owai 'o Honokawailani

Maka 'Ewa'ewa

He inoa kēia i kapa 'ia ai ko 'Ewa e Hi'iaka i kāna huaka'i no Lohi'au i Kaua'i. Ma hope mai ua ho'opili 'ia i ko O'ahu a pau.

Loa'a ihola 'o ia iā ia iho.

Ua puoho pono 'o ia. Ua ho'omaopopo pono 'o ia me ka pohihihi 'ole o ka no'ono'o 'ana.

Kona

He inoa kahiko i ho'opili 'ia i ka 'āpana 'āina ma O'ahu mai Moanalua a hiki i Maunalua.

Mai ho'i kāua.

E ho'i mai nō ho'i kāua. 'O ia ho'i, e ho'i mai 'oe ia'u.

'Akahi ho'i mea aloha 'o kō makuahine i luhi ai iā 'oe i ka pō a me ke ao e 'i a'ela 'oe lā "Ua 'ae'oaia wau."

Aloha wale kō māmā nāna i mālama loa iā 'oe me ka ho'omanawanui i kou wā līlī'i i hiki ai iā 'oe ke kaena he mālama 'oe iā 'oe iho a he noho 'oe nou iho i kēia manawa.

He nani ia, ua 'imi maila au a loa'a 'oe...

'Oiai, ua 'imi maila au a loa'a 'oe...

I nānā hou aku ka hana...

I ka manawa āna i nānā hou aku ai...

He Mana ka Pule a ka Hawai'i

Hukakai

He hapa wai maoli a he hapa wai kai.

'Oi pule akula.

Ua noke 'o ia i ka pule. Ua ho'omau 'o ia i ka pule 'ana.

Kālā ke'oke'o

'A'ole 'o ke kālā pepa akā 'o ke kālā i poepoe kona 'ano e like me ka hapahā, ka hapa'umi, a me ke kenikeni.

Ua hewa 'ia 'oe.

Ua hewa 'oe.

Na 'Ōlelo A'o o ka Wā Kamali'i

Morioka no Ossan

'Anakala Morioka

Sarah Lum Chee. Is that your name? Answer me!

Sarah Lum Chee. Nou kēlā inoa? E ha'i mai 'oe!

Nani mono iū no, konna gedō?

He aha kā kēia wahi mea lapuwale e 'ōlelo mai nei?

"Anata no namae wa nani desu?" Iū no.

Ke ninau mai nei, "O wai kou inoa?"

Ka I'a Hāmau Leo o 'Ewa

Ka'ahupāhau

He manō kupua o Pu'uloa.

Pā'au'au

He wahi ma Polea i noho 'ia e ka po'e waiwai i ka wā ma mua.

I ka 'emi 'ana o ke kai...

I ke emi 'ana o ke kai . . .

Kalua'o'opu

'A'ahuwāwae'epane

He lole 'āhinahina i pāku'i 'ia ai ka 'epane ma mua me nā kālīki ma luna o nā po'ohiwi i komo nui 'ia ma nā wahi kua'āina e nā kaikamāhine.

'Upena hōpai

He 'upena i hana 'ia me nā lā'au 'elua i mea e pa'a ai a ma waena o kēia mau lā'au e waiho ai ka 'upena me kona 'ōpū lō'ihi. Ho'ohana nui 'ia kēia 'ano 'upena ma ka lawai'a 'o'opu a 'ōpae 'ana ma lalo o ka nāhelehele ma nā 'ao'ao o ke kahawai.

I loa nō a ku'u kā lāua nei 'upena. . .

I kā lāua 'upena nō a ku'u. . .

Inā kāua!

E hele kāua!

No ka mea kākau.

Ho'okahi nō mea kākau o kēia puka 'ana o Ke Kumu Lama, 'o ia ho'i 'o Mrs. Sarah Nākoa. Ua hānau 'ia 'o ia 'o Sarah Keli'ilolena Lum Chee ma Waimalu, 'Ewa i ka lā 'elua o Kepakemapa o ka makahiki 'umikūmāiwa 'umikūmākahi. Lawe hānai 'ia 'o ia e kona kupuna wahine, 'o Kūhinu Manuel, he kupa o ka 'āpana 'o 'Ewa.

I ka pau 'ana o ke kula 'ia 'ana o ka mea kākau ma Makinalē, ua male 'o ia i ke kāne. 'Elua āna keiki. Make kāna kāne mua a ma hope ua male mai nei 'o ia ia John Nākoa no Kahakuloa.

He wahine ikaika 'o Mrs. Nākoa ma ka 'imi na'auao. I loko nō o kona mau lā o'o, ua ha'alele 'o ia i kāna hana unuhi 'ōlelo Hawai'i ma ka Hale Waihona Palapala Kahiko o Hawai'i nei a hele akula i ke Kulanui. Ua loa'a maila kona kēkelē ma nā A'o Hawai'i a ua noho kumu kula nō ho'i 'o ia i ka papa 'ōlelo Hawai'i makahiki 'ekolu a me ka papa unuhi 'ōlelo Hawai'i ma ke Kulanui o Hawai'i ma Mānoa no kekahi mau makahiki.

Ma hope mai o ia manawa, ua hana 'o Mrs. Nākoa no nā makahiki he nui ma ke kula 'o Kamehameha no ka pono o kāna 'ōlelo makuahine aloha.

Ua hala aku nō 'o Sarah Keli'ilolena Nākoa i ka lā 14 o Iune, 1990 ma kona hale i ke awāwa 'o Pālolo. He kumu kūkahi 'o ia i aloha nui 'ia. [L.H. 1993]

